

mål+²mæle

Hyg dig med oxymorons

Nogle danske ord er så kulturbestemte, at de ikke rigtig lader sig oversætte til andre sprog. Her er et lille udvalg – sammen med nogle aktuelle amerikansk-engelske ord, der kunne fortjene danske paralleller. Læs en gøglers iagttagelser fra USA side 7

Sproglig viden

kan man også finde på internettet. Og sproglig underholdning. Holger Juul anbefaler sproglige netsteder. Læs side 11

I Danmark er jeg født

er titlen på en ny dokumentarfilm om dialekterne i Danmark. Filmproducer Annette Nørregaard fortæller om en rejse i det danske sproglandskab. Læs side 16

Vladivostok, 'østens hersker'

Rundfarten i retningsangivelser er nået til de slaviske sprog. Her kan man bl.a. læse om betydningen af navne som Rostock, Jugoslavien og Lewy. De er ikke så fjerne, som man skulle tro. Læs side 25

Mjød

og *mjav* begynder med *mj*. Det er der ikke mange danske ord, der gør. Er det tilfældigt? Og hvorfor er der slet ingen ord, der begynder med *ns*, *pv* og *dm*? Læs om sjældne eller helt umulige lydcombinationer side 29

Ensomme ord 7

Sprogsteder på internettet 11

Det danske sproglandskab 16

Vælg dine æbler her - forventede ejerskaber 23

Fra Jugoslavien til Vladivostok. Retningsangivelser i slaviske sprog 25

Rungsted 28

Mjød 29

Jeg er jo selv vokset op mellem havnen og Bredgade. Og derfor siger jeg *Bre'gade* uden *d*.

Dronning Margrethe i filmen *I Danmark er jeg født*.

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Holger Juul
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S

? at høre nogen snakke eller snakker
 Følgende formulering, som jeg selv er ophavsmand til, har givet mig noget at spekulere over:

hun kan høre de andre snakke inde ved siden af

Hvorfor ikke *snakker* i stedet for *snakke*? Mit øre siger mig at man kan sige *snakke* såvel som *snakker*, men jeg er ude af stand til at se hvorfor vi kan have infinitivformen her. Hvad er forklaringen?

Tue Eriksen

! Efter de fleste sanseverber kan der følge et objekt (genstandsled) og derpå en infinitiv (navneform):

jeg hører hende gå
 vi så bussen køre
 de mærkede tidspunktet nærme sig

Det er den konstruktion som traditionelt kaldes "akkusativ med infinitiv". Og det er lige netop denne konstruktion vi har i *hun kan høre de andre snakke*. Men nu har vi også den mulighed at lade sanseverbet følges af en ledsætning:

jeg hører at hun går
 vi så at bussen kørte
 de mærkede at tidspunktet nærmede sig

Det vil sige at vi også kan have *hun kan høre at de andre snakker*. Og da at kan udelades, har vi også *hun kan høre de andre snakker*. Der er altså ingen mystik i at de to udtryk begge forekommer.

Men læg lige mærke til at de ikke betyder det samme. *Hun kan høre de andre snakke* betyder at hun (gennem øret) bevidner en begivenhed, et handlingsforløb. Men *hun kan høre (at) de andre snakker* betyder at hun konstaterer en kendsgerning.

Det bliver muligvis tydeligere hvis vi tager et eksempel som *han har aldrig hørt solsorten synge*. Det betyder at han er gået glip af en smuk naturoplevelse. Mens *han har aldrig hørt at solsorten synger* betyder at han slet ikke vidste at solsorten kunne synge, han er gået glip af et fact.

EH

? Bestemt og ubestemt

Da jeg bor ret tæt på Vestvolden, er det ikke noget særsyn at der kommer en ræv gennem haven, specielt om efteråret når det begynder at blive koldt, og så er det at det undrer mig at vi, i hvert fald her i staden, siger *der er ræven* og ikke *der er en ræv* da det jo ikke nødvendigvis hver gang er den samme ræv; vitterligt er det somme tider en gammel mølædt en af slagsen og andre gange en ganske ung og nysgerrig ræv der ikke er bange for at bevæge sig helt op på terrassen. Jeg har spurgt min datter, der er bosat i Jylland, og hun insisterer på den sidste formulering. Er der en regional forklaring, eller er det mon aldersbestemt?

Inger Hall

! Den vesteuropæiske specialitet bestemt og ubestemt form af substantiv (navneord) er en pladskrævede sag, men lad os prøve.

Bruger jeg ubestemt form, fx *et hus* eller *nogle huse*, viser jeg at jeg ikke regner med at den jeg henvender mig til ("du") kender det hus eller de huse jeg taler om. Men siger jeg *huset* eller *husene*, signalerer jeg at jeg nu regner med at du kan identificere det hus eller de huse jeg taler om, enten fordi jeg jo lige har nævnt et *hus* eller *nogle huse*, eller fordi vi står og ser på dem.

En masse af det der omgiver os, hører i den grad til fælles viden og oplevelse, at identifikation er en selvfølge, og vi bruger derfor bestemt form: *solen*, *månen*, *dronningen*, *vejret*, *træerne* osv. Her er det enkeltteksemplarer.

Men vi bruger også bestemt form om ting, dyr og mennesker der så at sige optræder som institutioner, såle-

des at vi ikke tænker på enkeltteksemplarerne. Nu *kommer toget* betegner ikke enkelte, identificerbare togvogne, men institutionen S-toget. På samme måde *vi får avisen ved halvsyvtiden*, *har posten været her? hør, solsorten synger!* osv.

Det er her ræven kommer forbi. Selvfølgelig kan man sige *se, der kommer en ræv* eller *der kommer ræven* og dermed mene et eksemplar, hhv. ukendt eller kendt. Men drejer det sig om rævebesøg som institution, som daglig eller jævnlig begivenhed, så er det naturligt at sige *nå, der har vi jo ræven*, eller *ræven har været her i nat, der mangler tre høns*. Lige så selvfølgelig som *skal vi ikke lukke op for radioen? jeg læser aldrig avis ved morgenbordet*. Kommer der imidlertid uventet en grævling på et isoleret besøg, så vil man sige *se, en grævling!*

Dette fænomen synes ikke at have med dialekt at gøre. Om der skulle være noget med aldersforskelle, er der vist ingen der ved. Det er jeg gået i gang med at undersøge, og jeg skal meddele resultatet hvis det er klart nok.

EH

! Brunch, mokost og morgenfrokost

I sidste nummer efterlyste vi et godt erstatningsord for *brunch*. En række læsere har gjort opmærksom på ordet *mokost*, en sammentrækning i af *morgenmad* og *frokost*.

Således skriver Henrik Lorentzen fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og gør opmærksom på, at ordet *mokost* faktisk er med i *Den Danske Ordbogs* bind 4. "Her markeres

det som sjældent i forhold til *brunch* og givetvis temmelig utrendy, men det har en vis udbredelse i højskolemiljøer. Selv stødte jeg første gang på det på Skælskør Højskole i begyndelsen af 1996. Ellers tak for et fremragende blad," slutter han.

Udbredelsen i højskoleverdenen bekræftes af flere. Eva Harbo Andersen skriver, "til jeres oplysning så er der allerede en del efterskoler og højskoler her i Danmark, der serverer *mokost* for de unge lørdag og søndag. Mine tre børn, der har været på forskellige højskoler, har så vidt jeg husker alle spist *mokost*, dvs. jeg mener at kunne datere ordet tilbage til i hvert fald 1997/98". Tilsvarende kender Øivind Arnfred *mokost* fra Ry højskole, hvor ordet har været brugt i mange år. Erik Dam Andersen skriver, at han kender ordet fra Herning Højskole, mens Pia Juul fortæller, at hun har fået *mokost* på Testrup Højskole. Jens Bruun var højskolelærer på Uldum Højskole i slutningen af 1970'erne. Han kender ordet *mokost* derfra, da Poul Erik Søb var en meget dansksprogligt bevidst forstander. Søndagformiddagsmåltidet dér hed *mokost*.

Agnès Licht har derimod et andet erstatningsord for *brunch*. "I min jyske barndom (1950-erne) hændte det at man – f. eks. juledag eller dage efter større middage – ønskede at snue længe, og så blev hele dagen forrykket. Af hensyn til familien og gæsterne, men også af hensyn til de unge piger, proklamerede min mor derfor at der ville blive serveret *morgenfrokost*, hvilket var nøjagtigt det samme som *brunch* er i dag."

Redaktør Erik Hansen tilføjer, at

man på tysk har haft ordet *Gabelfrühstück*. "Men hvor godt det tyske ord nu end er etableret, så går *gaffelmorgenmad* næppe i dansk."

Herefter er det så op til de aktive sprogbrugere at vælge ord – efter eller foran trenden.

CE

? Brændmænd

Her på mine gamle dage er jeg kommet i et virkeligt dilemma. Jeg har altid kaldt de røde gopler, der med deres lange tråde kan give en nogle væmmelige mærker i huden, for *brændmænd*. Til forskel fra de uni-formerede med hjælm og økse, som jeg medgiver hedder *brandmænd*. Da jeg i mit 17. år kom til København, førte dette til en misforståelse, idet damerne på kontoret – da jeg fortalte, at jeg havde været på Charlottenlund Strand – spurgte, om der ikke var mange brandmænd? Næ, svarede jeg forvirret, hvorfor skulle der dog være det? – Det gik selvfølgelig hurtigt op for mig (jeg var jo kvik dengang), at de mente *brændmænd*. Hele mit liv har jeg troet, at det hed de. Sådan udtaler jeg det, sådan udtalte mine kammerater i Kalundborg det, og at københavnerne ikke kan skelne mellem a og æ i forbindelse med r kommer ved gud ikke os ved. – Men nu opdager jeg til min forbløffelse, at hverken Nudansk Ordbog eller gode gamle Ordbog over det Danske Sprog kender til denne skelnen. Er der da slet ingen, der vil give mig ret?

Venlig hilsen
Ane Marie Speth

! Nej, der er ingen der vil give dig ret, heller ikke den officielle Retskrivningsordbog, som kun vil vedkende sig *brandmand*, både i betydningen 'bekæmper af ildebrand' og 'ubehagelig gople'.

Men dit ord *brændmand* ville man godt kunne forsvare. Sammensætninger med *brand-* betegner noget med tilknytning til ild og ildsvåde ved at hindre, bekæmpe eller være fremkaldt af ild:

brandalarm, brandfare, brandbælte, brandkorps, brandsår, brandvagt, brandmand, branddør, brandmur osv.

Sammensætninger med *brænd-* betegner derimod noget som fremkalder ild:

brændglas, brændvidde, brændpunkt

Eller noget som der er ild i:

brændstof, brændoffer

Eller som fremkalder brændende smerte: *brændenælde*. Og her ville goplen høre hjemme, hvis den ellers kunne få lov: *brændmand*. Men forment har altså aldrig været anerkendt som rigsmål, hverken i stavning eller udtale. Ord materialet er unægtelig så lille at det kan være tvivlsomt at lave systematik på det. Men lidt medhold skal du da have!

EH

? Sådan

Da jeg læste sidste nummer (juni 2005) om udtrykket *jamn alser*, hvor Erik Hansen påpeger at udtrykket undertiden glider over i rent tomt, kom jeg til at tænke på en anden uhyre almindelig vending i dansk som jeg ikke kan se har nogen betydning. Og det er brugen af *sådan*.

Jeg tager mig selv i at anvende dette udtryk, selvom det irriterer mig at jeg ikke kan finde en fornuftig grund til at bruge det. Det højeste jeg kan komme frem til er at *sådan* normalt bruges i forbindelse med noget der ikke er kendt i forvejen.

Nedenstående eksempel er konstrueret, men kunne godt være taget ud af virkelig kommunikation:

"Vi besøgte vores venner. De bor i *sådan* et gammelt bondehus. De har *sådan* en stor hund der løber rundt og ter sig på *sådan* en lidt mærkelig måde. Efter vi havde været rundt at se huset, serverede de frokost. Vi fik *sådan* nogen flade brød med et fyld der var lavet af *sådan* nogen blandede krydderurter." Fortsæt selv.

Har det en eller anden betydning dette '*sådan*', eller kunne det lisså godt udelades?

Jeg venter spændt på et svar.

I øvrigt tak for et både spændende og meget informativt blad. Det holder én på forkant med hvad der rører sig i den sproglige verden, som man siger på nudansk.

Med venlig hilsen
Tue Eriksen

! Den nok mest almindelige betydning af *sådan* er 'således beskaffen', dvs. at man med *sådan* henviser til en nærmere specifikation, *sådan gør du, det er sådan en høj med flag på toppen*. Det var i øvrigt også ordets betydning, da vi lånte det fra middelnedertysk. Specifikationen kan stå både først og sidst:

Vi vidste hverken ud eller ind. I en sådan situation ...

Tyren havde ingen fortænder. Synet af sådan en tyr ...

Tirsdag var (sådan) en dag, hvor hun følte sig usårlig

Kan du ikke købe (sådan) et stempe, man bruger til at nummerere med?

Det er kun, når specifikationen kommer efter kerneordet, at *sådan* kan udelades, som i de to sidste eksempler. De illustrerer også, at *sådan* angiver en slags eller type: der er sådan (en slags) dage, hvor man føler sig usårlig. Der findes sådan (en type) stempler, der sætter numre (såkaldte enumeratorer).

Men hvad så med "de bor i (sådan) et gammelt bondehus" og tilsvarende eksempler uden klar angivelse af den specielle slags? Hvad er det for en særlig slags gammelt bondehus man skal forestille sig, når der tales om *sådan* et gammelt bondehus? Det er ikke lige til at sige. Det bliver en udtalt sag mellem den talende og den lyttende. Den talende kunne også have sagt, "de bor i et gammelt bondehus, du ved, du kender typen, ikke"?

Sådan har således ikke bare betydning for budskabets indhold. *Sådan* kan også bruges til at styre samtalen

med, eller rettere til at engagere lytteren med. Lytteren må nemlig selv prøve at forestille sig den konkrete slags eller type, den talende har i tanker, når der ikke er åbenlys dækning for *sådan*.

Der er masser af sådanne kontaktregulerende elementer i spil, når vi taler sammen. Tænk bare på *jo, du ved* og det forkætrede *ikke*? Det næsten indholdstomme *sådan* minder på sin vis om *jo*. *De bor jo 3 måneder i Spanien hver sommer*. Det forudsætter den talende i hvert fald, at lytteren ved. En forskel er, at *sådan* normalt kun bruges om enkelte sætningsled, hvor *jo* appellerer til lytterens kendskab til hele meningen. Se (desværre) også artiklen om 68'er-klicheer i *Mål og Mæle* 16. årg. nr. 1.

Så man kan godt drive rovdrift på lytterens opmærksomhed og forestillingsevne med et overforbrug af *sådan*, hvis der bliver for meget *sådan* i ens tale, du ved, ikke? Så må man hellere forsøge sig med et lidt mere præcist og fængende indhold. Måske var historien om bondehuset og de flade brød slet ikke lytterens kop te.

CE

Ensomme ord

Som udlandsdanske, bosat i Amerika i 17 år, har jeg naturligvis gennem mine hyppige besøg i Danmark ikke kunnet undgå at lægge mærke til, hvor stor indflydelse engelsk har fået på det danske samfund. Man bemærker ikke blot mange engelske ord, der nu er blevet en hel almindelig del af det danske sprog, men også at en større og større del af det danske samfundsliv (undervisning, kultur etc.) faktisk foregår på engelsk. Jeg synes derfor, det kunne være interessant at kigge lidt på, hvor mange sproglige nuancer der går tabt i oversættelsen. Min interesse kommer naturligvis af, at jeg som indfødt dansker og som langtidsbosat i et engelsksproget land, er blevet så meget en del af begge sprog.

Der er, så vidt jeg kan se, fire slags ord, man har særlige problemer med:

1. Ord, der betyder det samme i en ordbog, men ikke gør det kulturelt. Et oplagt eksempel er ordet *love*. I Amerika siger folk gerne "Great seeing you. Love you, bye". Utænkeligt på dansk. Det tog mig mange år i USA, før jeg vænnede mig til, at folk jeg knap nok kendte, bekendtgjorde, at de elskede mig.
2. Faste udtryk. Der er ikke nogen direkte oversættelse af *to drop the ball* og mange andre mere eller mindre billedlige udtryk. På dansk siger man *at jukke i spinaten* med nogenlunde samme overførte betydning, men sandelig ikke med samme sproglige billede.

3. Slangudtryk. Dog har jeg bemærket, at visse meget populære slangudtryk faktisk er blevet oversat direkte til dansk. F.eks. er *kicking ass* blevet til *spærke røv* på dansk, og *to hang out* er blevet til *at hænge ud*. Man kunne eksempelvis konstruere følgende engelskpåvirkede sætning: "Hey mand, Kasper og jeg hang ud den anden dag. Vi spillede basketball. Brian spiller bare så godt, han spærker røv, kan jeg godt sige dig!"

4. Ord, der eksisterer på dansk, men ikke på engelsk. Og omvendt.

Af pladsmæssige årsager har jeg tænkt mig at fokusere på gruppe fire. Gruppe et, to og tre vil muligvis blive dækket ved en senere lejlighed.

Hygge

Så lad os starte med ord, der findes på dansk, men ikke på engelsk. Naturligvis må vi lægge ud med *hygge*, som man jo med en vis rimelighed kan kalde det mest kendte, ikke oversættelige ord, vi har i det danske sprog. Nu findes ordet *hyggelig* rent faktisk på engelsk; *cozy* (britisk engelsk) har i alt fald ikke nogen anden betydning. Når det så alligevel ikke rigtig findes, er det, fordi vi på dansk har alle mulige bøjningsformer og afledninger af ordet *hygge*. Det kan både være *at hygge*, *en hyggen sig*, *hyggeligt* etc. *Cozy* bruges aldrig som verbum. Man kan f.eks. ikke sige "We cozied us this evening".

I denne forbindelse er brugen af ordet simpelthen grammatisk forkert, sætningen findes ikke. Men selv i tilfælde, hvor man sådan set godt kunne bruge ordet *cozy*, så gør man det ikke: "Did you have a cozy evening tonight?" er ikke en måde, man ville anvende ordet på. Man bruger for det første kun *cozy* som adjektiv, men mest i forbindelse med omtale af et sted, ikke en begivenhed (det er altså ikke følelsesbetonet på samme måde som det danske *hygge*). Man ser det ofte i forbindelse med udlejningsannoncer for lejligheder: "Cozy apartment for rent." Alle gode amerikanere ved, at *cozy* i denne her forbindelse er et dækord for 'lille'. Eller "What a cozy restaurant" ville være en helt acceptabel måde at bruge *cozy* på. Nu skal det også siges, at jeg har set ordet *cozy* brugt i forbindelse med beskrivelse af et tidspunkt. Det var i en reklame, og sloganet var: "Are you having a cozy moment and you can't perform?" Det var en reklame for et mandligt potenspræparat. Det slog mig, at det var første gang jeg havde hørt *cozy* brugt på den måde. Man kan derfor, uden at lyve, sige, at ordet *hygge* stort set ikke findes på engelsk – i alt fald ikke i denne altoverskyggende betydning, vi kender på dansk. Når jeg forklarer *hygge* til amerikanere, siger jeg gerne, at vi har med et koncept at gøre, ikke et ord. Danskere lever for *hygge*, og det i sig selv siger jo meget om vores nation. Tyskerne har så deres *Gemütlichkeit*, som heller ikke helt svarer til hverken det danske *hygge* eller det engelske *cosy*, men det er en anden historie.

Tryghed

Men det er ikke kun *hygge*, der ikke findes på engelsk – der er faktisk mange andre eksempler. Af pladsmæssige årsager – og for også at få plads til et par engelske ord, der ikke findes på dansk – vil jeg beskrive nogle af de mest påfaldende. I mine teenageår var der en meget omtalt bog af Vita Andersen, der hed *Tryghedsnarkomaner*. Bogen er ikke oversat til engelsk; men hvis man skulle oversætte titlen direkte, ville man nok ende med at foreslå 'Safetyjunkies'. (Uretfærdigt nok er bogen kun oversat til et eneste sprog, finsk, under titlen *Turvallisuusnarkomaanit*.) Nu ved jeg ikke, hvor godt bekendt læserne er med engelsk, men lad mig sige lige ud, at 'safetyjunkies' overhovedet ikke giver nogen mening. Det er, fordi ordet *tryg* ikke findes. Man kan sige "I feel safe with you" eller "I feel secure with you", men da ordet *safe* og for den sags skyld også ordet *secure* betyder forskellige andre ting ('sikker', 'fastgøre', 'uskadt' etc.), så kan man aldrig helt ramme lige præcis den følelse, ordet *tryg* dækker. Den bedst tænkelige måde at beskrive følelsen på, er netop ved at bruge et verbum til at støtte med. *To feel safe* eller *to feel secure* dækker udmærket. Men som navneord bliver det mere kompliceret. At finde tryghed kan ikke beskrives ved at sige *to find safety* eller *to find security*, da det altid i den sammenhæng betyder at finde sikkerhed. Måske er danskere mere tryghedsnarkomaner end amerikanere? Sprogligt set er de i alt fald.

Gøgler

Udover at bruge tid på at undre mig over ord, så har jeg også et job. Jeg er gøgler. Jeg laver en slags stand-up comedy, samtidig med at jeg jonglerer, kører på ethjulet cykel, spiller trommer etc. Den smøre er jeg nødt til at give på engelsk, hver gang jeg fortæller, hvad mit job er. Hvorfor? Det er, fordi ordet *gøgler* ikke findes på engelsk. Som regel siger jeg, at jeg er jonglør, men så skal jeg altid forklare, nej, jeg optræder ikke i et cirkus, og nej, jeg optræder heller ikke til børnefødselsdage. Det danske ord *gøgler* dækker over en form for respektløs, humoristisk tusindkunstner. (Ifølge ordbogen skulle jeg i øvrigt kunne oversætte det engelske ord *irreverent*, som man bruger til at beskrive gøglerens job, med "uærbødig", men det siger man dog vist ikke?) Erik Clausen og Dario Fo omtales som gøglere, de kan ikke jonglere (så vidt jeg ved), men de dyrker en form for kombination af teater, film, komedie og falden på halen-komik, som gør, at vi synes, de er gøglere. Så på dansk er jeg gøgler. På engelsk er jeg *a juggler*.

Lykke og glæde

Hvornår er man lykkelig, og hvornår er man glad? Det eksistentielle spørgsmål kan man stille på dansk, men ikke på engelsk. Man kan kun være *happy* eller *glad* på engelsk. Der kan argumenteres for, at man kan *feel blissful*. Men *blissful* er mere en form for lykke, der er fredfyldt. Lyksalig, måske, ikke lykkelig. Er vi et lykkeligere folkefærd, fordi vi kan sige det? Vi kan i det mindste beskrive det bedre, end de engelsktalende.

Bliver man lykkeligere af at være musikalsk?

"Do you get happier by being musically gifted?" *Musically gifted*. Man kan ikke sige *musikalsk* på engelsk. Det slog mig første gang, da jeg sad og så Linje 3's show, og de snakkede om, at "han er et gennemsyret musikalsk menneske". Jeg vil ikke en gang prøve at oversætte den sætning. Indbefattet i at være musikalsk er, at det er medfødt. Det har tit irriteret mig, at netop det ord ikke eksisterer i engelsk, fordi *musikalsk* helt præcist dækker over noget, der er medfødt; om man så arbejder med det og bliver en god musiker, er en anden sag. Og det er sværere at forklare på engelsk. Man kan ramme nogenlunde rigtigt ved at sige *musically gifted*; men det vil så antyde, at personen, man taler om, rent faktisk også er en form for udøvende musiker. For eksempel er mine fem niecer alle sammen meget musikalske. Men når jeg siger det, går vi så ud fra, at de alle spiller et instrument? Ikke nødvendigvis. Men hvis jeg på engelsk siger "My nieces are all very musically gifted", vil man regne med, at de alle sammen spiller et instrument.

Lonely Words

Engelsk er et sprog med utroligt mange ord. Hvis man virkelig kigger efter i krogene, er det helt fantastisk, hvor mange engelske ord der findes, som ingen indfødte engelsktalende personer kender. Der er en meget kendt konkurrence her i USA, som hedder "The Spelling Bee". Kloge, meget nørdede børn staver sig igennem de mest fantastiske ord, ingen nogensinde har hørt. Det antal ord, vi har

med at gøre på engelsk, får den danske fremmedordbog til at ligne et Anders And blad. Jeg vil derfor kun diskutere et par ord her, som vi ikke har noget helt tilsvarende til, men som rent faktisk bliver brugt på engelsk.

Oxymoron

Mit absolutte yndlingsord er *oxymoron* (med tryk på *mo*). Det betyder noget, der har en indre modsætning, f.eks. "fremtiden er ikke, hvad den har været". Eller "vi var alene sammen". En af grundene til, at ordet er blevet så populært, er, at folk bruger det til at beskrive omstændigheder, der har en mere følelsesladet betydning. Her kan nævnes *caring republican* ('omsorgsfuld republikaner'), *corporate conscience* ('selskabssamvittighed'), *equal justice* ('ligeretfærdighed'). Der er et utal af den slags spøjefulde udtryk, der naturligvis ikke helt svarer til den oprindelige mening af ordet *oxymoron*, men så snart man har sagt "isn't that an oxymoron", ja, så har man utvivlsomt fortalt sine samtalepartnere en hel masse om, hvad ens politiske tilhørsforhold er.

Jingoism

Et andet vidunderligt ord er *jingoism*. I Gyldendals røde ordbog har man oversat det til *chauvinisme*. Det er en del af, hvad *jingoism* er, men ikke hele historien. Det nærmeste, vi kan komme, er, hvad jeg vil kalde 'patriotisk chauvinisme'. Man kan sige den form for patriotisme, hvor man hævder at være bedre end de andre. Når Bush siger "You are either with us or against us", kan man med en hvis ret sige, at han er jingoistisk. På dansk kan man

sige, at den hyggelige form for frikaldenationalisme med klaphatte og kolonihavehuse som indbegrebet af, hvad det vil sige at være dansk, er en form for jingoisme. *Jingoistisk? Jingoisme?* Lad os bare indføre det ord, da man vel godt kan sige, at jingoisme er oppe i tiden. Vi har simpelthen brug for det ord!

Værdien af det sproglige udsyn

Efter at have boet her i så mange år, slår det mig dagligt, hvor meget der kan siges bedre på det ene sprog end det andet. Ikke nødvendigvis, at det ene sprog udtrykker sig bedre end det andet, nej, det er absolut situationsbestemt. Og det er jo det skønne ved sprog; der er simpelthen så mange indbyggede nuancer i hvert enkelt sprog. Man kan kun opdage disse nuancer ved indgående at studere andre sprog, for netop når man gør det, opdager man skønheden ved sit eget.

Jeg vil slutte med en af mine yndlingshistorier herfra om at lære andre sprog. For en del år siden holdt formanden for Joint National Committee on Languages foredrag for en samling af amerikanske politikere om vigtigheden af, at amerikanske skolebørn lærer andre sprog. Til dette svarede et sydstatskongresmedlem: "If English was good enough for Jesus Christ, it is good enough for me!". Så sandt som det er sagt.

Katrine Spang-Hanssen (f. 1967)
Gøgler
San Francisco

Sprogsteder på internettet

Internettet byder som bekendt på lidt af hvert. Også som sprogintereseret kan man både finde viden og oplevelser - og en masse skrammel! Her fortæller jeg om nogle netsteder som jeg synes er et besøg værd. Jeg modtager gerne anbefalinger af andre interessante sprogsteder på adressen juul@hum.ku.dk

anagram.dk

Det er et yndet tidsfordriv at konstruere anagrammer af navnene på sine venner og fjender. Det var det da i hvert fald engang. Karen Blixen var efter sigende en mester også på det felt.

Hvis man stadig synes anagrammer er sagen, behøver man nu ikke længere at have god tid. Man kan lade netstedet www.anagram.dk konstruere dem.

Programmet kørte ganske vist noget langsomt sidst jeg prøvede det - men det tog trods alt kun nogle få minutter at få bogstaverne i mine redaktionskollegers navne byttet om på alle mulige måder. De to gange fire bogstaver i Jørn Lund blev blandt andet til et konkretistisk digt med fire gange to bogstaver:

NN
jr
ud
øl

Blandt de andre forbløffende resulta-

ter var sætningen *Hanken er is* (Erik Hansen) og de nydannede sammensætninger *spriftforellen* (Pernille Frost) og *cerebralsnot* (Carsten Elbro).

Sjovest er anagrammer selvfølgelig når de virker meningsfulde. På www.anagram.dk er der også en liste med (nogenlunde) vellykkede anagrammer af kendte engelske og danske navne. Det engelske verbum *lives* er sjovt nok et anagram af navnet på en berømt sanger der vistnok for længst er død. Clint Eastwood kan ombyttes til *Old west action*. Og kan det være tilfældigt at Kurt Thorsen kan blive til *Rent kort-hus*?

Kliche-generator

"Ovenstående betragtninger leder uomgængeligt til den konklusion at der er behov for et virtuelt center for horisontale undervisnings- og forskningsministerier og hierarkiske systemanalyser."

Dette er konklusionen på en rapport - komplet med indholdsfortegnelse, diagrammer, appendiks og kolofon. I indledningen læser man blandt andet at

"Kommissoriet foregriber speciel og lokal viden, eftersom de netværksbaserede produktions- og edb-teknikker gradvis styrker strukturerne. Det er nødvendigt at brugssituationen belyser dimensionen, hvis software-ekspertisen måske ikke moderniserer

eksemplets ekstremt synlige evalueringsparameter.”

Forfatteren til rapporten er: et computerprogram! På www.matfys.kvl.dk/~sestoft/center.html skal man blot klikke på knappen Bestil Forslag. Så får man straks en rapport der stiller forslag om etablering af et virtuelt center.

Er man ikke tilfreds med resultatet, fortsætter man bare med at trykke på knappen til der kommer et forslag man kan bruge. Programmet er intet mindre end mageløst – ikke mindst når man tænker på hvor mange timer virkelighedens embedsmænd, konsulenter, forskere og erhvervsledere bruger på at producere tekster af nøjagtig samme slags.

Appendikset oplyser hvem der har siddet i arbejdsgruppen bag rapporten. Titler og navne er så overbevisende at næppe nogen vil fatte mistanke om at fx

vicechef N. Mølballe Larsen
uddannelsesspecialist A.A. Højholm
Karlsen
sektorrådgiver A. Magleballe og
udviklingsspecialist O. Kålkær

er genereret til lejligheden af et computerprogram. I kolofonen anføres det selvfølgelig at rapporten overholder "gældende EU-normer for klarhed og relevans".

Manden bag programmet, professor i informationsteknologi Peter Sestoft, påpeger at programmet med justeringer af ordforråd og lix-tal sikkert vil kunne finde mange andre anvendelser. Computergenererede høringsvar, strategiplaner og essays om postmo-

dernisme er bare nogle af mulighederne!

Hvor god er du til fjorten sprog?

På adressen www.dialang.org kan man hente et computerprogram. Når det er installeret, kan man gå i gang med at teste sine færdigheder i ikke færre end fjorten forskellige sprog: dansk, engelsk, finsk, fransk, græsk, hollandsk, irsk, islandsk, italiensk, norsk, portugisisk, spansk, svensk og tysk. Jeg blev opmærksom på programmet takket være en læser i Hellestrup, Jørgen Christian Wind Nielsen.

Der er prøver af ordforråd, lytteforståelse, læseforståelse, grammatik og skrivefærdighed. En prøve består af omkring 30 opgaver, og man får straks feedback (rigtigt/forkert) på sine svar. Bagefter får man en vurdering af sit færdighedsniveau på en sekstrinskala. Der er tale om den såkaldte CEF-skala (Common European Framework) som er udviklet for at muliggøre en ensartet evaluering af sprogfærdigheder i forskellige europæiske sprog.

Programmet giver også råd om hvordan man kan forbedre sig – dog mest af den generelle slags: "Lyt til radioprogrammer, se TV og film på svensk så ofte du kan."

Brugerinterfacet er overskueligt, men noget omstændeligt at benytte.

Paranája

Netstedet Afsnit P (P står for poesi) opererer i grænselandet mellem ord og billede. I galleriet finder man blandt andet en parlør - www.afsnitp.dk/galleri/parlor - der byder på udtryk som *drømmehal*, *rudekuverter*,

paranåja, frygtlinge, fedtlag og mig måned.

Et klik fører til billeder eller tekster som nogle gange ligner helt traditionelle ordforklaringer, men som aldrig er det. Prøv fx at klikke på *udansker*:

udansker: -en, -e. Person/skabning der opfører sig udansk. Men også ubehagelig person jvf. utyske. *Lad være med at drille katten, din udansker!* Se også udansk, nydansker og udenlandsdanser.

Korpus 2000

"Et digitalt opslagsværk, der viser, hvordan dansk sprog faktisk bliver brugt - i dag og for 10 år siden. Opbygget omkring en kæmpe samling tekster med langt over 50 millioner ord. Den største og eneste samling af sin art i Danmark. Frit tilgængelig for alle!"

Sådan lyder den - med rette - begejstrede præsentation af Korpus 2000 på korpus.dsl.dk/korpus2000. Der er tale om en bredt sammensat tekstsamling der har til formål at afspejle dansk skriftsprog omkring år 2000. Tekstsamlingen (korpuset) består af 28 millioner ord fra ca. 110.000 forskellige tekster.

Man kan selv søge i Korpus 2000 og få svar på mange spørgsmål. Hvor almindelig er stavemåden *majonæse* fx i sammenligning med *mayonnaise*? Jeg indtastede *majonæse* og fik en liste med 16 forekomster. *Mayonnaise* forekom 50 gange.

Det var helt ikke så dramatisk en forskel som jeg havde ventet. Da jeg studerede tekstuddragene med *majonæse*, viste det sig dog at 12 af de 16 eksempler stod i en sammenhæng

hvor emnet ikke var madlavning, men stavning.

Korpus 2000 består primært af tekster fra 1998-2002. Man kan også søge i et parallelt korpus med tekster fra 1988-1992, Korpus 90. Her blev resultatet en endnu klarere sejr til *mayonnaise*: 92-16. Man kan så spekulere på om nedgangen fra 92 *mayonnaise*-eksempler i Korpus 90 til 50 i Korpus 2000 afspejler ændrede madvaner?

Søgninger behøver ikke at begrænse sig til enkelte ord. På det seneste er jeg et par gange stødt på vendingen *det korte og det lange*, som er en irriterende, meningsløs forvanskning af *det korte af det lange*. Her kunne jeg med glæde konstatere at den forvanskede vending slet ikke var repræsenteret, mens *Det korte af det lange* forekom 17 gange. Jeg måtte desværre søge separat på *det korte af det lange* (uden stort begyndelsesbogstav). Denne søgning resulterede i yderligere 12 eksempler.

Noget meget nyttigt er at man kan nøjes med at søge efter bestemte kategorier af ord, fx eksempler hvor et substantiv følges af et verbum. Dem er der 942.676 af i Korpus 2000!

Foruden søgefunktionen har Korpus 2000's hjemmeside også andre afdelinger, blandt andet én med overskriften Sproginspiration. Der fandt jeg denne hitliste for ugedage (ordnet efter hyppighed):

søndag, lørdag, fredag, mandag, torsdag, onsdag, tirsdag.

AMO og Fiduso

"Ord som *spisestue* blir til *spise stue*, *lammelår* blir til *lamme lår* og *hostesaft* blir til *hoste saft*."

Vi har tidligere i *Mål og Mæle* beskæftiget os med den grasserende særskrivning af sammensatte ord (se denne årgangs nr. 1 og bagsiden af dette nummer). De har den selvsamme tendens i Norge, hvor foreningen AMO imidlertid er gået til modangreb mod *lamme lår* og *hoste saft*. AMO står for *Astronomer mot orddeling* og har netadressen folk.uio.no/tfredvik/amo. Jeg citerer fra foreningens vedtekter:

§ 1

AMO er en ideell organisasjon som arbeider for å bevare orda i det norske språket hele. Unaturlige orddelinger kan gjøre det vanskeligere å forstå en tekst, føre til misforståelser, og er et skritt nærmere en enda sterkere anglifisering av språket vårt. Dessuten er det dårlig gjort å dele et ord bare fordi det tilfeldigvis er litt langt.

Med AMO som inspiration er der dannet en dansk forening med det monstrøse navn *Folkefronten af Intelligente Danskere til Udvikling af Sproglig Omhu*. På hjemmesiden fiduso.dk finder man allehånde skrækeksempler på ukorrekt skriftsprog. Fejlagtigt splittede ord er kun én af kategorierne. Heldigvis er det ikke negativt det hele! *Fiduso* har fx også en liste med vittige slogans som positive eksempler på omhyggelig sprogbrug. Her er mine tre favoritter:

Ingen huse uden Tage (malermester Tage Nielsen)

Ingen roser uden torne - ingen grise uden orne (Midtjysk Ornecentral)

Hvis det kniber - så ring til Birger (altmuligmand i Skørping)

Skyd adjektivet!

Sprogteknologien er inde i en rivende udvikling i disse år. Det kan man forvise sig om ved at besøge Syddansk Universitets VISL-projekt på visl.sdu.dk. VISL står for *Visual Interactive Syntax Learning*, og nettstedet præsenterer en række "Internet-based grammar tools for education and research". Ja, sproget på hjemmesiden er altså engelsk. Og det er ikke specielt nemt at finde rundt. Men med lidt tålmodighed kan man eksempelvis få leveret detaljerede grammatiske analyser af sætninger man selv indtaster. De kommer med en masse tekniske forkortelser, men det er imponerende alligevel.

Man kan også få sætninger maskinoversat - foreløbig enten fra dansk til esperanto eller fra portugisisk til dansk!

Jeg foreslår dog at man går direkte til sektionen *Games*, som byder på en række sproglige *edutainments*, dvs. spil hvor man både bliver underholdt og belært. Eksempelvis spillet *Paintbox*. Det går ud på at farve alle ord i en sætning ud fra en ordklassifarvekode. Den omgående feedback (højlydt bifald) for hvert ord man farver rigtigt, virker faktisk ganske ansporende. Man kan selv forfatte sætningerne, og spillet tilbydes både på dansk og cirka tyve andre sprog. Mit favoritspil er imidlertid *Shooting gallery*, hvor opgaven er at plaffe alle adjektiverne (eller en anden ordklasse) ned mens en række sætninger glider hen over skærmen.

Dansk lydhistorie

Sproghistorikeren vilde langt hellere have en Grammofonplade fra Gorm den Gamle end Jellingestenens runer. Hvad vilde vi ikke give for at kunne høre Holbergs eller Shakespeares Stemme! Vi kan misunde fremtidens Sprogmand, som ved selvhør kan forfølge Talesprogets Ændringer fra Aarti til Aarti, fra Aarhundrede til Aarhundrede. Men der er maaske Grund til at advare ham mod at fæste altfor stærk Lid til hvert Ord, der er indtalt i en Grammofon. Mangen En vil, naar han staar overfor Apparatets Trag, tale mindre naturligt end ellers.

Det er sprogforskeren Otto Jespersen der taler på en knitrende grammofonplade indspillet i 1913. Stemmeføringen er ganske rigtigt en anelse højtidelig.

Dette og andre fascinerende eksempler på dansk talesprog som det var engang, finder man på netstedet *Dansk Lydhistorie*: www.statsbiblioteket.dk/dlh.

Også Johannes V. Jensen indspillede en hilsen til fremtiden i 1913, selvom han bedyrer at han skam er mere

optaget af Nuet. Til min overraskelse lyder han næsten ikke himmerlandsk. Og så bruger han sin sparsomme taletid på at erklære sin kærlighed til blondiner:

Jeg tror, jeg kunde bleven lykkelig med en hvilken som helst Kvinde, men de Blonde gør et mystisk, naturligt og frydefuldt Indtryk paa mig, deres Nerver svinger sødere end Andres.

Hvis man absolut vil høre himmerlandsk, kan man også sagtens komme til det. *Dansk Lydhistorie* har nemlig prøver på dialekter fra alle egne af landet, inklusive Astrup Sogn i Himmerland, en optagelse fra 1967. Optagelsen er ledsaget af præcise oplysninger om hvordan man kan høre at taleren er fra Nordøstjylland, og der er henvisninger til litteratur på og om hver enkelt dialekt.

Jo! Der er skam både sprogviden og sprogoplevelser at hente på nettet.

*Hjul og luer (Holger Juul), født 1965
adjunkt, ph.d., Københavns
Universitet
medredaktør af Mål og Mæle*

Rapport fra det danske sproglandskab

Om *I Danmark er jeg født* – en dokumentarfilm om danske dialekter

Der er om nogensinde fokus på det danske sprog, dets fremtid og fortid, dets udformning og historie – og i høj grad også på dets dialekter. Danmarks størrelse taget i betragtning er der overraskende mange forskellige og meget markante dialekter. Det er et sprogligt landskab som er dømt til at sakke agterud på informations-samfundets motorvej, hvor både mediernes indflydelse og den internationale kommunikationsstrøm ligger i overhalingsbanen.

Dialekterne er ved at uddø. Eller rettere: De er ved at transformere sig over i det, man i videnskabens

verden kalder for *regionalsprog*. Altså sprog, som bliver talt i de forskellige regioner i landet. Vi blander os nemlig efterhånden for meget med hinanden, og lader vores sprog påvirke af dem, vi er sammen med.

Det var én af grundene til at filminstruktøren Peter Klitgaard og jeg i år 2000 første gang aftalte, at det måtte være på høje tid – ja, i sidste øjeblik – at lave en film om dialekterne. Peter havde længe tumlet med ideen, og jeg som producer fandt den umiddelbart fascinerende og kunne tydeligt se for mig, hvad vi i den første synopsis formulerede således:

Harry og Vagn Otto Jensen, Nordvestsjælland. Foto: Dan Holmberg

I det fysiske landskab står et menneske fra selvsamme egn med sit menneskelige ansigts landskab og fortæller en historie på sin dialekt, som således bliver det sproglige landskab.

Og selv om vi igennem de år, der er gået siden, ofte har diskuteret, hvordan man ellers kunne gribe sagen an: med animationer, med montager, med gamle filmklip, med flere lag osv. – ja, så endte vi faktisk med præcis hvad den første enkle idé gik ud på: Landskabet i landskabet i landskabet. Tankevækkende ...

Vagn Otto: Der var engang. Kan du huske du kom og sagde til os: Ved I hvad, hvis I kører færdig, så giver jeg sgu midaften. Jamen det er da i orden, så vi blev færdige, klokken var halv otte, der havde Harry sørget for der stod mad på bordet.

Harry: Der tror jeg nok vi fik lidt rigeligt.

Vagn Otto: Tror du vi fik lidt rigeligt? Jeg kan da huske jeg måtte tage min bror i hoved og røv og stritte ham op på skærmen af traktoren og slæbe ham hjem. Han havde fået lidt meget.

Harry: Ja, det havde han. Ah, det var tider. Ah for satan da, det var nogen gode dage. Sådan er der jo så meget.

Vagn Otto: Sådan er der så meget, ja. Det er der jo.

– Harry og Vagn Otto Jensen,
Nordvestsjælland

Jagten på dialekter

Gennem researchen til filmen om de danske dialekter fandt vi frem til to sprogforskere, som til sammen dækker det ganske land, nemlig Viggo Sørensen fra Århus Universitet og Finn Køster fra Københavns Universitet. De har mellem sig delt landet ved Fyn og har hver især anbefalet markante dialekter, fordelt nydeligt ud over landet. Gennem samtalerne med Viggo Sørensen og Finn Køster blev det klart, at det var nødvendigt at beskrive minimum 10 dialekter, som skulle repræsentere landskaberne, både de sproglige og de konkrete, i områderne: Vendsyssel, Limfjorden, Midtjylland, Sønderjylland, Fyn, Falster, Næstved, Vesterbro, Holte, Nordsjælland og Bornholm.

Disse dialekter ville fremstå meget forskellige, de er meget markante, og de ville dække landet pænt. Det var så hvad vi bestræbte os på at finde frem til.

Og det var meget lettere sagt end gjort! Vi prøvede på snart sagt alle måder at skaffe os forbindelse med personer (helst i alle aldre og af begge køn!), som talte tydelige dialekter, som kunne godkendes af sprogforskerne, som kunne fortælle en historie til et kamera, og som havde "skærmtække", dvs. udstråling/personlighed nok til at være værd at betragte på film.

Vi annoncerede en casting (prøvefilmning) i et af de valgte områder – med ret begrænset resultat: Få dukkede op, og færre kunne bruges.

Vi ringede til foreninger, skoler og kirker over hele landet og spurgte, om de kunne komme i tanke om nogle med en markant dialekt.

Arne Dideriksen, Vestsjælland.
Foto: Dan Holmberg

Vi havde en journalist ansat i en længere periode til at opnuse folk og lave optagelser over telefonen med dem, som instruktør Peter Klitgaard så kunne lytte igennem og vælge ud fra - og intet af det bragte os væsentligt nærmere målet.

Så Peter måtte bide i det sure æble og tage turen rundt i landet et par gange eller tre - drikke masser af kaffe og spise sandkage til, snakke med folk på tankstationer og i købmandsbutikker, og langsomt, langsomt pejle sig ind på dem, som skulle ende med at blive vores fantastiske medvirkende. Det var simpelthen et kæmpe arbejde at æde sig gennem landet, ord for ord, by for by, dialekt for dialekt.

At sejle ud i oplevelsen

Der var prøveoptagelser, og der var prøveoptagelser igen, og til sidst havde vi en nettoliste på ca. 60 medvirkende! Af disse endte 45 med at være i den endelige film. Og det ser

helt ubesværet ud, men det er jo heller ikke meningen, at man skal tænke på filmfolkernes strabadser, når man ser en film! Man kan da også læse af vores tidlige projektbeskrivelser til Det Danske Filminstitut, hvor vi ansøgte om penge til filmen, at vi ikke tvivlede på, at det nok skulle lykkes os, og at målet var helt klart for øje:

Vi nærer ikke den mindste tvivl om, at filmen vil vibrere af levet og tilstedeværende liv, og at denne enkle, stramme film vil blive en velgørende, men ikke gammeldags, kontrast til nutidens tem-pofyldte informationsliv.

Set i bakspejlet vil jeg dog nu sige, at vi også var velsignet med en god portion held, og at det nok ellers ikke var lykkedes os at lave den film vi "ikke tvivlede på"! Det er i høj grad de medvirkendes udstråling og fortælleglæde,

En gammel kone, der hed Marie, hun kom hver søndag i Brønder-slev Kirke. Og præsten kunne egentlig ikke forstå, hun kunne blive ved med at komme der, for hun var sådan et sted mellem firs og skindød. Og så en dag, så gik han ud og snakkede med hende, da de var færdige i kirken, for han regnede med, at det var sidste gang, hun kom der. Og så siger han: Nå, Marie, nu går turen også snart hjem til Kanaans Land. Nej, nej, nej, sagde Marie, jeg skal kun hjem til Flauenskjold!

– Knud Søndergård,
Vendsyssel Midt

Filmoptagelse med Dronning Margrethe på Fredensborg Slot. Foto: Adam Philip.

som får filmen til at leve sådan, som vi synes at den gør.

Men selvfølgelig har holdet bag filmen også arbejdet for sagen! Uden dem havde vi ikke opnået, hvad vi i ansøgningsmaterialet så poetisk beskriver som filmens kommende styrker, også på det visuelle område:

Der skal dvæles ved de billeder man kan falde ind i. Der skal skabes tempo og bevægelse af de billeder, som viser os de mange facetter, vi bevæger os i. Der skal også være en visuel mangfoldighed. Selvfølgelig skal der det.

Det vil blive en film, som er medskaber af vores forståelse for de historiske rødder, som vores sprogtræ trækker saft af.

Vi har været derude. I landet. Og ladet folk tale. Noget var uforståeligt.

Noget var som en sang. Det var altså sprog, sprogmusik, rytmer, stød, bløde og hårde svingninger i ørene. Tit blev der brugt ord, som vi slet ikke kender. Det kan for eksempel slet ikke lade sig gøre at læse en rigsdansk tekst op på en dialekt, uden at "oversætte" den først. For ordene og rytmen, dialekten, hænger sammen. Og det er det, vi skal lytte os frem til. Uden oversættelse. Vi skal sejle ud i oplevelsen af sprogets uforståelige poesi.

Dronningens dialekt

De smukke billeder af de danske landskaber, men netop ikke turistpostkortsmukke, er skabt af fotograferne Dan Holmberg og Bøje Lomholdt. Lyden er mestret af tonemester Jan Juhler, som skulle styre under de vanskeligste forhold fra stiv kuling ved Vesterhavet

Anna Langer, Lemvig-egnen.

Foto: Dan Holmberg

Men det er væsentligt, at man holder styr på sit eget sprog, mener jeg. Ikke at man skal lade det forstene og fryse det fast, så det bliver, at man taler på én bestemt måde, men at sprogets smidighed består både i, at man lader noget nyt komme ind, og at man passer på, hvad man gør med det ny, eller om alt nyt nu også er så godt. Om ikke man sommetider skal holde lidt fast både i, ja både de former, man bruger i sproget, og den udtale, man har. Mange ting. Og hvilke ord man bruger – det ordforråd, man benytter sig af. Og måske også minde hinanden lidt om en gang imellem: Hovsa, man behøver ikke sige "okay" i hver anden sætning. Man kunne godt lade helt være ... endda.

– Dronning Margrethe

til trommende regn på bliktage i den (meget!) våde sommer 2004. Og endelig leverede Grete Møldrup en enorm indsats som klipper ved at være den strukturerende medfortæller, da filmen skulle samles. Der er ikke mange variationer som ikke er afprøvet. Hvor skulle eventyret ligge i filmens forløb? Hvilke historier klædte hinanden? Og så var der det svære valg at klippe enkelte medvirkende helt ud af filmen, da det ved første gennemklip viste sig, at filmen hurtigt kunne blive over to timer lang!

Det endelige resultat, 79 minutter om danskerne og Danmark og dialekterne, er vi glade for og stolte over, og det er en stor fornøjelse for os at komme omkring og vise filmen til folk i landet.

Finansieringen af filmen tog også ufattelig lang tid at få på plads, selv om

alle jo syntes, at det var et spændende emne. Man tvivlede nok mere på, om vi kunne gøre det til en spændende film også. Da pengene endelig var rejst, kontaktede vi Hofmarskallatet for at høre, om Dronning Margrethe ville deltage i filmen. Peter Klitgaard ville gerne have, at det rigsdanske var repræsenteret i filmen, som et fælles udgangspunkt for alle sprogets variationer, og Dronningens sprog var det nærmeste vi mente vi kunne komme.

Fra starten af var der en imødekommenhed og fleksibilitet fra Dronningen, som vi aldrig havde drømt om. Det var en stor oplevelse at være på optagelser i Fredensborg, og vi synes, at hun både i kraft af sin rolle som Det Danske Sprogs Moder, og også i kraft af det, hun rent faktisk siger, bidrager væsentligt til filmen. Selv svorne antiroyalister har måttet bekende, efter at have set filmen, at hun gør det rigtig godt!

Modtagelsen

Det har været en lang proces, og vi er lettede over, at det er ved at være overstået for vores vedkommende. Vi er også særdeles lettede og glade over, at filmen blev modtaget så flot, både af de medvirkende, som vi viste filmen for under Odense Film Festival i august, og af anmelderne, som helt overgik vores vildeste forventninger - og især af publikum, som går i biografen hver dag og ser filmen.

Det har været en stor oplevelse at lave filmen, det har været en gave at få lov til at være med, og selv om vi er trætte nu efter de mange års hårde arbejde, så er det en proces og et resultat, som

vi vil tænke tilbage på med både fornøjelse og stolthed. Og så håber vi, at filmen får hvad vi kalder "et langt liv", at den vil blive stående som et historisk dokument for eftertiden, og at den vil blive brugt aktivt af folk på landets undervisningsinstitutioner, i foreninger og derhjemme på dvd-afspilleren, når den kommer i salg sidst på året.

Det er trods alt derfor vi har lavet den.

*Annette Nørregaard (født 1963)
producer, Cosmo Doc ApS.*

Altså dengang hvor jeg gik i folkeskole, og man faktisk ikke kom udenfor Harboøres grænser, der var det jo nemt nok, for alle de, der snakkede ... alle dine makkerer de snakkede jo fuldstændig ligesom dig. Og selv lærere, de snakkede også ligesom en selv. Så du hørte faktisk ikke andet, så det var jo nemt nok. Og hold da op! det kunne også blive bredt en gang imellem. Men her efter at man ligesom skal noget uden for Harboøres grænser - man skal til Lemvig og gå i skole eller arbejde eller noget - jamen så begynder det at blive lidt sværere, fordi så begynder folk altså at grine lidt ad det, hvis det er, at de ikke forstår det, du siger. Og du kan være helt sikker på, at hvis det er en der kommer længere væk fra end Lemvig, så skal du gentage dig selv et par gange eller tre.

– Henriette Hvas, Lemvig-egnen

Rungsted

Det er en naturlig syssel at interessere sig for stednavnes oprindelse. Især navnet på den egn eller den by man nu bor i. I festtaler minder man om hvad bynavnet står for, og den gamle betydning går tit igen i byvåben og andre billedsymboler.

Odense kommer af 'Odins vi', dvs. Odins helligdom, og det kan nok vække eftertanke i byen.

I *Roskilde* er man stolt over at mindes at navnet betyder 'kong Rors kilde'. Den holder nok ikke, siger fagfolk, men det gør ikke noget. Forbindelsen til hedenold anses for sikker nok.

Vejle betyder 'vadested', et godt udgangspunkt for nyttig symbolik. *Fåborg* betyder sjovt nok 'ræveborgen' - det må man da kunne få en hel del ud af. *Øen Læsø* langt oppe i Kattegat, siges at have navn efter den nordiske havgud *Læ*. Det passer nu ikke, men *Læsøboerne* er meget glade for forklaringen alligevel.

Og så er der *Gladsaxe*, hvis navn har den flotte og drabelige betydning 'det skinnende sværd' - vistnok egentlig navnet på et vandløb på egnen.

Men denne sprogarkæologi kan også give noget chokerende og måske ligefrem uønskede resultater. Se nu på bynavnet *Rungsted*, nord for København. Den ældste form man kender (fra omkring 1350) er *runnæ-stigh*. *Runne* eller *ronne* er samme ord som *orne* (et *r* flytter sig tit lidt i tidens løb), og *stigh* betyder 'indhegning'. Denne del af navnet er i tidens løb blevet til *sted*. Men den oprindelige betydning af *Rungsted* er altså 'grise-sti'.

Det kan man vist ikke rigtig bruge til noget i taler og byvåben. Og hvis det skulle komme ud, så synker grundpriserne deroppe.

Erik Hansen (f. 1931)
professor emeritus

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

redaktion:
Carsten Elbro, Erik Hansen (Sprogligheder),
Holger Juul, Jørn Lund, Pernille Frost.

typografisk design: Henrik Birkvig

skrift: FF Olsen

ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: kd@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Holger Juul,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til
Carsten Elbro på adressen ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Vælg dine æbler her

- forventede ejerskaber

Mine æbler tilhører mig. Dine æbler tilhører dig. Det er vores æbler, hvis de tilhører os. Det er enkelt: ejestedsordene (de possessive pronominer) angiver ejendomsforhold. Men hvad betyder det så, når supermarkedet skriver *vælg dine æbler her*? Det er jo ikke mine æbler, det er supermarkedets, i hvert fald indtil jeg har købt dem. Og hvis det allerede var mine æbler, i hvilken forstand kunne jeg da *vælge* dem? Jeg kunne da bare tage dem. Jeg kunne højst vælge, om jeg ville tage mine egne æbler eller nogen andens æbler.

Betydningen af skiltet er vel ligetil. *Vælg dine æbler her* betyder, at jeg opfordres til at vælge nogle æbler her, som jeg kan tage med til kassen og betale for dér. Først derefter er æblerne mine. *Dine* henviser altså til et forventet, fremtidigt ejerskab.

Det er en ny sprogbrug. Tidligere hed det bare *10 æbler 20 kr.*, eller *tag 10 for 20 kr.* Lidt senere blev der måske tilføjet et *frit valg* først eller sidst – som om køberen ikke altid havde frit valg. Det er i øvrigt længe siden, at det hed *køb* i annoncer. For det koster jo penge at købe noget. Nej, det hedder altid noget andet, fx *få 5 bøger for 99 kr.* eller *tag 3 for 2's pris.* Ikke noget med det mere direkte *køb* eller det ligefrem skudklare *betal*! Det finder man kun, når man netop ikke skal betale sådan lige nu og her, *betal først til påske.*

Nu er så *din* eller *dine* tilføjet, som om det allerede var min eller mine varer. Det er emnet for det følgende.

"Velkommen til Byg din bil", skriver VW på deres danske hjemmeside. Her er jeg noget længere væk fra 'min' bil, end jeg er fra æblerne i supermarkedet. For der er endnu ikke nogen bil, og programmet på hjemmesiden bygger jo ikke bilen af sig selv. Firmaet tilbyder, at man kan vælge farve, motorstørrelse, indtræk osv. og siden beundre billeder af det færdige resultat. I den videre tekst kalder firmaet det fornuftigvis "din drømmebil". Det er vel fair nok. For det er jo netop tvivlsomt, om der overhovedet kommer en bil ud af det, endsige at bilen bliver *min*. Og sådan slutter vejledningen: "Når du har bygget din drømmebil, har du mulighed for både at udprinte, sende og gemme samt få et finansieringsforslag til din færdige bil".

Pick your choice

Det er muligt, at der er engelsk inspiration bag den tiltagende brug af *din* og *dine* i betydningen 'et muligt, fremtidigt ejerskab'. "Pick your scanner here", står der ved indgangen til supermarkedet. Her opfordres førsteklaseskunderne til at tage en skanner, så de kan skanne deres varer selv og ikke skal stå i (så lang en) kø ved udgangen. Der står ikke "Pick the scanner that lights up". Det er allerede blevet *min* skanner.

Tilsvarende hørte jeg en yngre kvinde sige, "I think they do my book in WH Smith and in here", da hun gik ind i en boghandel. Hun mente, at de nok havde den bog, som hun var interesseret i at købe. På engelsk er denne sprogbrug mindre påfaldende. Det er i hvert fald mere almindeligt at bruge egestedord om visse tilhørsforhold på engelsk end på dansk. Hvor danskere siger, "han brækkede benet", siger englænderne, "he broke his leg. Englænderne siger gerne "buy your ticket here"; mens dansktalende foretrækker "køb billet(ten) her". Men hvor længe endnu?

Vælg din fødselsdag

På internettet opfordres potentielle købere ikke bare til at vælge udstyr til deres drømmebil, som nævnt. Her opfordres man til at vælge hvad som helst. "Vælg din computer" (fra www.q-line.dk), "vælg dine fælge" (fra Aabenraa Fælgelager). Ja, "vælg din borddame" (www.festdoktoren.dk). Hvad hun så kan vælge, ved jeg ikke.

Men på internettet opfordres man endnu hyppigere til at vælge emner, som næppe er valgfri i samme forstand som ting, man kan købe, er det: "Vælg din rabat" (www.ok.dk), "vælg din skat her" (www.boerneavisen.dk), "vælg din fødselsdag" (www.newastro.dk), "vælg din situation" (www.ftf-a.dk og www.ret-raad.dk). Der er tusindvis af tilsvarende eksempler.

Her betyder *vælg* ikke 'foretrukket valg' som i supermarkedet, men 'angiv, udpeg, klik på'. Det er den sprogbrug, som findes, hvor brugeren skal vælge noget, fx fra en menu på skærmen og klikke på det. Og det er

langt fra altid noget frit valg. Det er en selvangivelse: hvornår er jeg født? hvad betaler jeg i skat? hvilken rabat er jeg berettiget til? osv.

Her er det i orden at bruge *din*, for jeg kan ikke løbe fra min fødselsdag eller min kommune. Man kan derimod sagtens indvende, at det ikke er rimeligt at tale om et valg, når man i virkeligheden skal *angive* sin fødselsdag. Men denne udvidede brug af *vælg* og *valg* er ikke emnet her.

Væk med *din*!

Det er forståeligt, at salgsassistenten, salgskonsulenter og marketingsfolk gerne indfører ordet *din* i tekster, der skal tilskynde til køb. Ordet tjener deres formål, nemlig at styrke min følelse af tilhørsforhold til varen, ja, ejerskab, allerede *inden* jeg har købt noget.

Med den sprogbrug stikker sælgere mig noget i lommen, som vi begge ved ikke er mit. Det er da smart.

Men det vil jeg ikke have. Jeg vil ikke have *din*, så længe det ikke er *min*. Jeg vil i det hele taget slet ikke have ordet *din* i salgshenvendelser.

CE

Fra Jugoslavien til Vladivostok

– retningsbetegnelser i slaviske sprog

For de fleste danskere kan slaviske sprog som russisk, polsk, tjekkisk, serbisk, kroatisk og bulgarsk nok virke fremmede, men i virkeligheden er de gode indoeuropæiske sprog og således egentlig lige så tæt beslægtede med dansk som fransk eller italiensk er. Og måske kender man mere til slaviske sprog end man umiddelbart tror. Det kommer vi til at se lidt på i forbindelse med denne lille gennemgang af nogle retningsbetegnelser i slaviske sprog.

Øst

I modsætning til andre af de europæiske sprog – hvor eksempelvis franskmanden tager toget mod *le sud* (et ord der er lånt fra germansk), og danskeren drømmer om *Orienten* (lånt fra latin) – har man i slavisk ikke været helt lige så tilbøjelig til direkte at overtage betegnelserne for verdenshjørnerne fra andre sprog.

Som i andre sprog spiller også i slaviske sprog solens gang over himlen en vigtig rolle i betegnelserne af verdenshjørnerne. 'Øst' hedder *wschód* på polsk, et ord der er sat sammen af *wz-* 'op, frem' og *chód* 'gang', altså egentlig 'op-gang'. I russisk *vostok* 'øst' har man samme forstavelse som på polsk, men sat sammen med en anden rod, nemlig *tok-* 'løb'. Som den opmærksomme læser allerede vil have regnet ud, genfinder vi russisk *vostok* i navnet på den ganske rigtigt yderst østligt beliggende by *Vladivostok*, hvis

oprindelige betydning angives som 'Østens hersker'. At forstavelsen i *vostok* har formen *vos-* og ikke *vs-* (dvs. *vostok* og ikke *vstok*, som ville være den "ægte" russiske form), viser at dette ord – som så mange andre – er indlånt til russisk fra kirkeslavisk, det særlige slaviske skriftsprog der bruges af den russisk-ortodokse kirke. Kirkeslavisk *vostok* menes i øvrigt selv at være en låneoversættelse af græsk *anatolḗ* 'solopgang, øst'. En stor del af det kirkeslaviske og derigennem også moderne russiske ordforråd er dannet ved låneoversættelser fra græsk. Det lille russiske ord *vostok* 'øst', som vi – måske uden at være klar over det – kendte i forvejen fra bynavnet *Vladivostok*, har således bibragt os en fornemmelse af den kulturhistoriske indsigt at det russiske sprog er voldsomt påvirket af kirkeslavisk, og at en stor del af det kirkeslaviske ordforråd er dannet ved oversættelseslån fra græsk.

Bulgarsk *iztok* og serbisk og kroatisk *istok* 'øst' indeholder samme rod som det russiske ord, men en anden forstavelse. Roden *tok-* genfindes i øvrigt i navnet på den nordtyske by Rostock. Selve byen menes at være grundlagt af danske købmænd, men dens navn stammer nok fra et voldanlæg i nabolaget, hvis navngivere må have talt et slavisk sprog. I *Ros-tock* har vi at gøre med et forstavelse *roz-* 'fra hinanden', så Rostock betyder

egentlig 'fra-hinanden-løb', dvs. 'der hvor vandet deler sig op, flyder fra hinanden' – hvilket hentyder til floden Warnows udløb i Østersøen omkring Rostock.

Vest

De slaviske sprog er næsten enige om at benævne 'vest' efter solnedgangen. På russisk, bulgarsk, serbisk og kroatisk hedder 'vest' *zapad*, sat sammen af *za-* 'bag' og *pad-* 'fald', altså egentlig 'bag-fald' – jævnfør latin *occidens* 'vest', der indeholder *cado* 'falde'. I det polske ord for 'vest', *zachód*, har man anvendt samme forstavelse som i de andre slaviske sprog, men sat det sammen med *chód* 'gang', som vi også så i *wschód* 'øst'.

Syd

De slaviske ord for 'øst' og 'vest' er, som vi har set, fra et sproghistorisk synspunkt umiddelbart gennemskuelige. Med 'syd' og 'nord' ligger landet anderledes. På næsten alle slaviske sprog hedder 'syd' *jug* – det er fx formen på både russisk, bulgarsk, serbisk og kroatisk – eller noget der minder om. Dette ord kan ikke så let disseskeres, og dets forhistorie er usikker; en sammenhæng med græsk *augé* '(sol)lys' synes dog mulig. Selv om russisk *jug* ser ud til at svare fuldstændigt til de andre sprog, er der dog en lille krølle på den del af historien. Når et ord i andre slaviske sprog starter med *ju-*, modsvares det i "ægte" russiske ord normalt af *u-*. Den russiske form må være påvirket af kirkeslavisk, ligesom det er sket i *vostok* 'øst' – her har vi altså endnu et eksempel på den kirkeslaviske påvirkning af russisk.

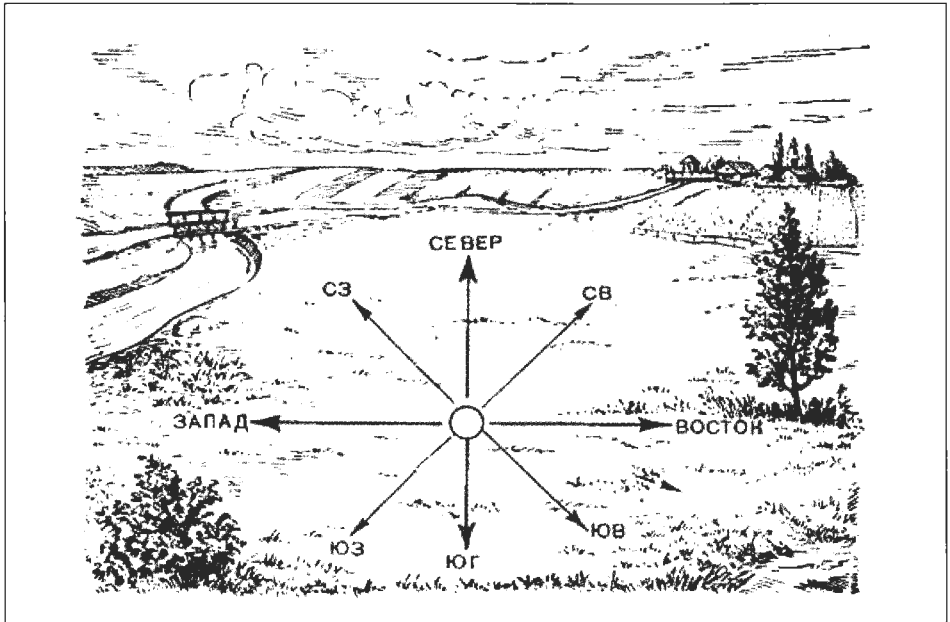
På dette punkt vil den opmærksomme læser i øvrigt have gennemskuet hvad *Jugoslavien* betyder. Det er – eller rettere var – naturligvis 'Syd-Slavien', en ikke upassende betegnelse for denne sydligt beliggende slaviske stat.

I enkelte slaviske sprog findes et andet og mere gennemskueligt ord for 'syd'. I Polen, Hviderusland og Ukraine bruges nemlig ordet for 'middag', polsk *południe*, der er sammensat af ordene for 'midt' og 'dag'. Det minder om de romanske sprog, hvor fx fransk *midi* og italiensk *mezzogiorno* begge er sammensat af ord for 'midt' og 'dag', og begge betyder både 'middag' og 'syd'. I russisk har man tidligere anvendt et tilsvarende ord, *polden'*, til at betegne både 'middag' og 'syd', men den sidste betydning er gledet ud af brug i det moderne sprog.

Nord

Betegnelsen for 'nord' i de fleste slaviske sprog er fra et sproghistorisk synspunkt ikke synderlig klar. De fleste af sprogene er enige om et ord der hedder *sever* på russisk med tilsvarende former på de andre sprog. I litauisk, der tilhører den baltiske gren af de indoeuropæiske sprog, findes et *šiaurė* 'nord, nordenvind', der nok indeholder samme rod som det slaviske ord. Sproghistorikerne hælder til at sammenkæde disse ord med tysk *Schauer* 'uvejr', svensk *skur* 'byge' og engelsk *shower*. Ordets oprindelige betydning kan måske have været noget i retning af 'nordenvind'.

Også ved betegnelsen for 'nord' har polakker, hviderussere og ukrainere valgt at gå egne veje. I *Mål og Mæles*

gennemgang af retningsbetegnelserne i de romanske sprog (årg. 24, nr. 2) blev det bemærket at man i det latinske system – hvor 'øst' er opkaldt efter solopgangen, 'vest' efter solnedgangen og 'syd' efter middag – dårligt kunne benævne 'nord' efter solens stilling ved midnatstid, hvilket medførte at man måtte ty til andre midler (et stjernebillede). Her har polsk, hviderussisk og ukrainsk udvist større konsekvens – ordet for 'nord', polsk *północ*, er nemlig slet og ret det samme som ordet for 'midnat'. Også i ældre russisk kunne *polnoc'* betyde både 'midnat' og 'nord', men ordet bruges nu kun i den første betydning.

I forbifarten kan man i øvrigt glæde sig over den slående lighed mellem på den ene side polsk *noc* og russisk *no'* 'nat' (med lignende former på de

andre slaviske sprog) og på den anden side de tilsvarende betegnelser på mindre eksotiske sprog – dansk *nat* og latin *nox*, for eksempel. Det er den fælles indoeuropæiske arv der ikke lader sig undertrykke, selv efter mere end 5000 års separat udvikling.

I maritim sammenhæng har russisk bevaret de for en dansker hjemligt klingende betegnelser *ost*, *vest*, *zjujd* og *nord*. Disse betegnelser er lånt fra hollandsk i Peter den Stores tid; i det 18. århundrede kom russisk under kraftig påvirkning fra vestlige sprog, og især hollandsk leverede en god portion søfartstermer – nok til at en ung hollænder i 1909 kunne udgive en næsten 300 sider lang afhandling om "De Hollandsche Zee- en Schepstermen in het Russisch"!

Venstre og højre

Det slaviske ord for 'venstre' – russisk *levyj*, serbisk *levi*, kroatisk *ljevi*, bulgarsk *ljav*, tjekkisk *levý*, polsk *lewy* – kan sproghistorisk følges helt til dørs. Ordet svarer nemlig ganske nøjagtigt til latin *laevus* 'venstre' og græsk *laiós* 'venstre' og kan således føre sin stamtavle helt tilbage til det indoeuropæiske grundprog.

For 'højre' finder man to ord i de slaviske sprog: på den ene side bulgarsk *desen*, serbisk, kroatisk og slovensk *desni*; på den anden side russisk *pravij*, tjekkisk *pravý*, polsk *prawy*. For de læsere der har fulgt *Mål og Mæles* serie om retningsangivelser, ligger slægtskabet for det første af disse ord ligefor. Slavisk *des-* stemmer overens med første del af latin *dex-ter*, hvortil man også kan føje litauisk *deš-inys*, sanskrit *daks-ina-* og græsk *deks-iós*, alle med betydningen 'højre'. I den bulgarske udgave af ordet finder man i øvrigt vokalismen *ja* i visse bøjningsformer, fx i neutrumsformen *djasno*. Det skyldes påvirkning fra ordet for 'venstre' som vi netop så på.

Det andet slaviske ord for 'højre', russisk *pravij*, har desuden betydningerne 'lige, rigtig, retfærdig' og er beslægtet med substantivet *pravo*, der betyder 'ret, retlighed, jura'; jævnfør betydningerne af engelsk *right* og fransk *droit*. Ordet er nok afledt af et indoeuropæisk adverbium **prō* 'fremad', som vi også finder i dansk *frem*. En sammenhæng med latin *pravus* er blevet foreslået (pudsigt nok af en fyr med efternavnet Lewy, se ovenfor!) men afvises af de fleste – *pravus* betyder nemlig 'forkert', altså det modsatte af slavisk *prav-*. Den sla-

viske rod *prav-* 'rigtig, ret' kender vi i øvrigt fra det navnkundige sovjetiske dagblad *Pravda*, der betyder 'sandhed', egentlig 'rethed'.

Thomas Olander (f. 1974)
mag.art. i Indoeuropæisk
ph.d.-stipendiat på
Østeuropæisk Afdeling,
Institut for Tværkulturelle og
Regionale Studier
Københavns Universitet

Tidligere artikler om retningsbetegnelser:
"Et pakistansk bjergfolks orientering i forhold til floden og bjergsiden" af Ida Elisabeth Mørch i 23. årgang, nr. 2.
"Orientering" af Erik Hansen i 23. årgang nr. 4
"Orientering af en bro" af Ib Deleuran. En sproglighed i 24. årgang, nr. 1.
"Op søndenefter og ned nordpå. Retningsangivelser til søs" af Karen Margrethe Pedersen i 24. årgang, nr. 1.
"Orientering på romansk" af Ebbe Spang-Hanssen i 24. årgang, nr. 2.

Mjød

Om sjældne eller helt umulige lydcombinationer

– Har I mjød? stod jeg for nylig og spurgte i vinafdelingen i Føtex. Det følte egentlig lidt mærkeligt at sige *mj*. Konsonantgruppen *mj* som begyndelse på en stavelse bruger man nemlig kun i nogle ganske få ord på dansk, hvoraf *mjød* og *mjav* nok er de to almindeligste.

Lydligt er formen *mjød* lidt af en anakronisme. I andre danske ord er et oprindeligt *mj* reduceret til bare *m*, sådan at vi fx siger *mælk* og *mel*. Svensk har derimod bevaret *j*'et i *mjök* og *mjöl*. Konsonantgruppen *mj* giver ordet *mjød* et lidt oldnordisk præg der står godt til betydningen.

Hvorfor er lydforbindelsen *mj* så sjælden? Principielt er der ikke noget i vejen for at have *j* som konsonant nummer to i en konsonantgruppe i starten af et ord. Det har vi fx i *pjok*, *tjavs*, *kjole*, *bjerg*, *djærv*, *gjort* og *fjolle*. At netop forbindelsen *mj* er sjælden, er for så vidt bare et tilfældigt resultat af udtaleændringen *mj* > *m*. Der har jo aldrig siddet nogen udtalekommission og afgjort hvilke lydcombinationer vi skal benytte i dansk, og hvilke ikke.

På den anden side er en stavelse ikke bare en tilfældig kombination af enkeltlyde. Der er system i kombinationsmulighederne. På moderne dansk er det sådan at en gruppe af to konsonanter først i et ord kan bestå af en ustemt konsonant plus en stemt konsonant – men ikke omvendt!

Ustemte danske konsonanter er *h*, *f*, *s*, *p*, *t*, *k*, *b*, *d* og *g*. (Bemærk at *b*, *d* og *g* er ustemte lyde på dansk.) Stemte konsonanter er *m*, *n*, *l*, *r*, *j* og *v*. Det vil sige at vi kan have enstavellesord som *blå*, *sne* og *frø* – hvorimod stavelser som *lbå*, *nse* og *rfø* ville være helt umulige.

Når et ord begynder med *s*, kan konsonant nummer to godt være ustemt, jf. de mange danske ord der begynder med *sp*, *st* og *sk* (i udtalen *sb*, *sd* og *sg*). Derimod er det ikke almindeligt i dansk at både første og anden konsonant er stemt. Det forekommer dog – som i *mjød* hvor både *m* og *j* er stemte. Hvis man studser over kombinationen *mj*, kan det altså ikke blot skyldes at den er sjælden, men også at kombinationen af to stemte konsonanter er usædvanlig. Den eneste nogenlunde hyppige kombination af to stemte konsonanter i dansk er *vr* som i *vrag*, *vralte*, *vred*, *vride*, *vrissen*.

Fonotaks og sonoritet

Reglerne for hvordan enkeltlyde kan kombineres til stavelser (de fonotaktiske regler) varierer fra sprog til sprog. Men der er en begrænsning som næsten altid overholdes. Sprogforskeren Otto Jespersen formulerede den i *Fonetik. En systematisk fremstilling af læren om sproglyd* (1897-99) sådan at "mellem en given lyd og stavelsetoppen tales kun lyd af samme eller en højere sonoritetsklasse."

Vokaler er de mest klangfulde lyde vi har. De tilhører med Jespersens ord den højeste sonoritetsklasse. I dansk bæres stavelsestoppen i en trykstærk stavelse altid af en vokal. Stemte konsonanter er mindre klangfulde (sonore) end vokaler, men mere klangfulde end ustemte konsonanter. Når stemte konsonanter i begyndelsen af danske stavelser ikke kan efterfølges af ustemte konsonanter, er det altså i fuld overensstemmelse med "sonoritetsprincippet". Konsonanternes klangfylde er stigende frem mod vokalen. Det gælder også i *mjød*, hvor m-lyden (udtalt med lukkede læber) er mindre klangfuld end j-lyden (udtalt med åbne læber).

I slutningen af stavelsen går det den modsatte vej. Her aftager klangfylden. Efter en trykstærk vokal kan

vi i samme stavelse have en stemt konsonant plus en ustemt – men ikke omvendt. Vi har enstavelsesord som *pels* og *mælk*, men ingen ord som fx *pesl* og *mækl*. Nogle danskere opfatter dog bydemåder som *pusl!* og *cykl!* som enstavelsesord.

Måske er det slet ikke så overraskende at de mest klangfulde lyde findes i midten af stavelsen og de mindst klangfulde i udkanten. For når vi oplever en serie enkeltlyde som en helhed, en stavelse, har helhedsoplevelsen formentlig netop at gøre med den stigende-faldende klangfylde. Dertil kommer tonehøjdens betydning. Stavelser er intonationsmæssige enheder, og kun stemte lyde kan have en tonehøjde. Ustemte lyde er netop karakteriseret ved at stemmelæberne ikke svinger.

Upopulære kombinationer

Sonoritetsprincippet kan betragtes som en slags forklaring på at det ikke er alle kombinationer af lyde der forekommer i danske stavelser. Men sonoritetsprincippet forklarer ikke alt. Der er fx mange kombinationer af ustemt plus stemt konsonant som ikke forekommer i begyndelsen af danske stavelser selv om de ikke ville bryde med sonoritetsprincippet.

Rent klangfyldemæssigt burde *pm*, *bm*, *p_v*, *b_v*, *pf* og *bf* være mulige kombinationer. Når vi alligevel ikke har nogen ord der begynder med disse konsonantgrupper, skyldes det sandsynligvis en artikulatorisk ulyst. Efter læbelukkelydene *p* og *b* undgår vi helst konsonanter der også dannes med læberne, dvs. *m*, *v* og *f*. På samme måde undgår vi grupperne *tn*, *dn*, *tl*

I dansk er der altid en vokal i en trykstærk stavelse. Men i nogle sprog kan stavelsen bæres af en klangfuld konsonant såsom en l-lyd eller en r-lyd. Standardeksempler på vokalløse stavelser er de tjekkiske ord for 'ulv' og 'hals': *vlk* og *krk*.

Dansk kan højst have tre konsonanter i begyndelsen af en stavelse. Men i islandsk har man i nogle ord fire konsonantlyde i træk - fx i ordet *skrjóður* 'gammel bil'. Andre sprog har derimod slet ingen konsonantgrupper, fx maori.

og *dl*, hvor begge konsonanter ville have samme artikulationssted, nemlig ved alveolarranden bag fortænderne i overmundet.

Der er imidlertid også huller i kombinatorikken som ikke synes at have nogen god forklaring. Vi har en del danske ord med *tv*, *dv* og *kv* - fx *tvær*, *tvinge*, *dværg*, *dvale*, *kvase* og *kværn*. Men *gv* har vi kun i nogle enkeltstående indlånte ord såsom *distingveret* og *lingvist*. Ord som *dugvåd* tæller ikke fordi *g*-lyden ikke hører til samme stavelse som *v*-lyden. Kombinationen *sr* har vi kun i indlånte navne som *Srebrenica* og *Sri Lanka*. Og kombinationerne *tm*, *dm*, *km* og *gm* bruger vi vist overhovedet ikke.

Egentlig er det vel bare at gå i gang med at udfylde disse huller i dansk stavelsesstruktur? De mærkeligt upopulære kombinationer venter blot på at blive brugt. Der er muligheder nok. Dansk Metals Ungdom kunne gå over til i daglig tale bare at kalde sig *dmu*. Og så videre.

Inden man går i fonotaktisk aktion, kan det dog nok være en god ide at smøre ganen med et glas mjød. En ædel drik som desværre ikke forhandles i Føtex

*Holger Juul, født 1965
adjunkt, ph.d.,
Københavns Universitet
medredaktør af Mål og Mæle*

Læs mere om stavelser og fonotaks her:

Hans Basbøll: *The Phonology of Danish*. Oxford University Press, 2005

Nina Grønnum: *Fonetik og Fonologi. Almen og dansk*. 3. udgave, Akademisk Forlag, 2005.

Særskrivning anno 1912

Tendensen til at sammensatte ords dele skilles med et mellemrum, er ikke nogen nyhed på skilte og facader. Det gjorde dr.phil. Bent Jørgensen redaktionen opmærksom på efter artiklen i sidste nummer, hvor vi gengav nogle af læsernes eksempler på særskrevne ord.

Bent Jørgensen leverede dokumen-

tation for sin påstand i form af en række billeder fra værket *København før og nu - og aldrig*. Her gengiver vi et billede taget i det indre København i 1912 (bd. 3, s. 118, Palle Fogtdal 1988): *Træk Vogne "udleies"*. Gåseøjnene er vel mest til pynt? Eller er trækvogneudlejningen mon et dække for en helt anden type forretning?